

Aleksandar Dobrijević
Odeljenje za filozofiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Opasnosti od moralnog poboljšanja ljudi*

Apstrakt: *Ideja biotehnološkog poboljšanja ljudi u nemedicinske svrhe nije jednoznačna. To naročito otkriva jaz kakav može nastati između „kognitivnog“ i takozvanog „moralnog“ poboljšanja. Pokazuje se da, suprotno namerama pobornika te ideje, davanje prednosti moralnom u odnosu na kognitivno poboljšanje u suštini predstavlja samo novi oblik podrivanja ljudske slobode.*

Ključne reči: *kognitivno poboljšanje, moralno poboljšanje, bioreparacija moralne motivacije, sloboda.*

104

Čak i najvatreniji pobornici etike (ili politike) biotehnološkog poboljšanja ljudi (unutar anglofone naučne zajednice) priznaju da termin „poboljšanje“ (*enhancement*) možda ne pogoduje najuspešnije postavkama koje se tu imaju afirmisati.¹ A ono što se tu ima afirmisati najčešće je vezano za *pojačavanje* ili *uvećavanje* određenih ljudskih moći ili kapaciteta. O kojim je moćima ili kapacitetima tu, zapravo, reč?

Gotovo da nema čoveka koji bi glatko, bez dvoumljenja, odbio ponudu da – prema nekom realistički opipljivom i po pretpostavci demokratizovanom (kako bi se obezbedila legitimnost odluke i izbegao udar zavisti) isečku scenarija po uzoru na prvi deo filma *Matrix* – prođe (priključen na hardver koji fizički mora biti spojen s njegovim prethodno implantima i čipovima opskrbljenim mozgom) kroz softverski kratak (možda bolan, ali momentalan) kurs borilačkih veština ili, pak, učenja raznih mrtvih i živih jezika, a što bi mu ostalo kao trajno i, što je još važnije, uvek primenljivo dobro; nešto za šta bi mu, inače, bile potrebne godine, odnosno decenije obučavanja. Privlačnost te ideje leži u njenom konformizmu: uz malo ili nimalo truda, mnogo čuda. U sadašnjosti smo, dabome, daleko od realizacije te ideje. No nije nemoguće zamisliti da će ona jednom, bez rđavih posledica po mentalno i telesno ustrojstvo njenog konzumatora, postati ostvariva. Pritom, nije neophodno da budućeg čoveka, kojem će ta mogućnost biti dostupna, nazivamo

* Članak je rađen u okviru projekta (br. 41004) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

1 Up. Savulesku 2010: 50. I nemački prevod sintagme „poboljšanje čoveka“ – *Verbesserungen des Menschen* – ukazuje na njenu jasnu semantičku oivičenost: naime, *Verbesserung* znači poboljšanje, popravak, ispravljanje, usavršavanje (up. Heilinger 2010: 1).

„postčovekom“, pošto to konformističko htenje ostaje nepopravljivo i predvidivo ljudsko, odviše ljudsko.

Kako god, ovde je reč o mogućnosti pojačavanja ljudskih *fizičkih* i *kognitivnih* moći netradicionalnim ili nekonvencionalnim sredstvima, pri čemu ćemo se ovde usredsrediti na kognitivne. Uzgred rečeno, za „etiku biotehnoškog poboljšanja“ inače smo skloni da kažemo da predstavlja nastavak perfekcionizma drugim, to jest netradicionalnim ili nekonvencionalnim sredstvima (ukoliko perfekcionizam provizorno i posve grubo definišemo kao teoriju o usavršivosti ljudskih bića tradicionalnim ili konvencionalnim sredstvima kao što su obrazovanje, učenje, samodisciplina, rad, itd).²

Kada se govori o pojačavanju ljudskih kognitivnih moći netradicionalnim ili nekonvencionalnim sredstvima misli se, pre svega, na genetske ili biomedicinske intervencije na ljudskom telu. U tom smislu, ideja pojačavanja kognitivnih moći supervenira na ideji biotehnoški uzrokovanog somatskog poboljšanja, to jest poboljšanja pojedinih funkcija ljudskog organizma (u ovom slučaju – funkcije mozga).³

105

Da upotrebimo izraz vodećih teoretičara kognitivnog poboljšanja, postoji čitav spektar takvih intervencija u nekonvencionalnom smislu (Bostrom & Sandberg 2009: 312), što znači da mogućnost pojačavanja naše kognicije „na veštački način“ u izvesnoj meri odstupa od kategorije naučne fantastike. Najpoznatiju i još uvek spornu vrstu predstavljaju *farmakološka* sredstva za poboljšanje kognitivnih sposobnosti (nootropici ili „pametne droge“), koja imaju dokazana fiziološka dejstva na mozak. U ta sredstva spadaju mnemotehnički stimulansi kao što su modafinil ili ritalin (premda se lepeza njihovih stimulativnih dejstava ne ograničava samo na podsticanje memorijskih sposobnosti). Dakle, veštački indukovano poboljšanje memorije predstavljalo bi onaj vid kognitivnog poboljšanja koji je već odavno u opticaju; naime, često se ističe kako studenti na američkim univerzitetima neretko pribegavaju ovim „farmakološkim prečicama“ (Marej 2010: 90) ne bi li bili u stanju da izdrže napore tamošnjeg zahtevnog školovanja. Ova „praksa“ poboljšanja kognitivnih sposobnosti uveliko se tretira kao *dopustiva* (naravno, uz neophodno naglašavanje adekvatne mere opreza, nalik upozorenjima koja se odnedavno i kod nas forsiraju u brzoizgovarajućim reklamama za lekove: „O merama opreza i neželjenim reakcijama na lek, posavetujte se sa lekarom ili farmaceutom“).

2 Za suprotno mišljenje, videti Buchanan 2011: 2.

3 Još uvek se vode sporovi oko jasnijeg razgraničenja „poboljšanja“ od „terapije“. U ovom tekstu nećemo se detaljno baviti tom distinkcijom, već ćemo zauzeti stav da, za razliku od terapije, poboljšanje uključuje i biotehnoške intervencije na takozvanim „zdravim“ delovima tela, odnosno na zdravim ljudima.

Međutim, načelna dopustivost određenih oblika poboljšanja za pojedine teoretičare nije dovoljna. Prema dežurnom *agent provocateuru* unutar teorije poboljšanja – Džulijanu Savuleskuu (Julian Savulescu) – ne samo da je dozvoljeno da se biotehnoški poboljšamo, već imamo *moralnu obavezu* da se biotehnoški poboljšamo; štaviše, ukoliko izaberemo da se ne poboljšamo na takav način činimo nešto što je neispravno (Savulesku 2010: 36, 40). Opravdanje koje on pritom nudi jeste perfekcionističko⁴ – biti čovek nije dovoljno: „Biti čovek znači biti bolji“ (Savulesku 2010: 51), čak i ako to podrazumeva izvesnu genetsku modifikaciju ili „popravku“ ljudi. Ova, u suštini, moralizatorska floskula predstavlja, kao što ćemo uskoro videti, veliki bagaž za Savuleskuovu argumentaciju. Uz to, njegov perfekcionizam čudan je oblik „makijavelističkog“ perfekcionizma, budući da se tobožnja uzvišenost ciljeva ovde opravdava spornom moralnošću sredstava.

Ta su sredstva zamišljena da, između ostalog, uslovljavaju i jedan poseban tip poboljšanja – takozvano *moralno poboljšanje*. Kao i u slučaju kognitivnog poboljšanja, tu se misli na moralno poboljšanje netradicionalnim ili nekonvencionalnim, to jest biotehnoškim sredstvima:

Tehnologija se čak može koristiti kako bi se poboljšao naš *moralni karakter*. Mi, svakako, instrukcijom, primerom, disciplinom i drugim metodama nastojimo da decu učinimo boljom. Možda je moguće izmeniti biologiju kojom bismo unapredili saosećanje, maštu, simpatiju, pravičnost, poštenje i tako ljude učinili predisponiranim da budu moralniji (Savulesku 2010: 43).

Sve u svemu, prema Savuleskuu, imamo moralnu obavezu da pomoću (bio)tehnologije (vanmoralnog sredstva) intervenišemo na ljudskom mozgu kako bismo izmenili/unapredili/poboljšali nedovoljnu ispoljenost našeg moralnog karaktera, ili pak predupredili nedostatak bilo kakvog moralnog karaktera. Drugim rečima, moralno smo obavezni da dobrovoljno pristanemo na spoljašnju intervenciju koja bi nas iznutra mogla učiniti moralno boljim, a za šta, po pretpostavci, nemamo dovoljno dobre volje niti motivacije. Ovo su problematične, gotovo apsurdne teze koje, iako drukčije iskazane, nekako slede iz Savuleskuovih postavki. Pre nego što se ovim tezama podrobnije pozabavimo, osvrnimo se na još neke momente njegovog stvaralaštva.

U tekstovima koje piše sa svojim istomišljenikom – Ingmarom Personom (Ingmar Persson) – Savulesku ideju moralnog poboljšanja gura do krajnjih granica, dok ideju kognitivnog poboljšanja teži da potisne u drugi plan. Person i Savulesku zajedničkim snagama sada tvrde da mogućnost ubrzanog kognitivnog poboljšanja (internog, koje podrazumeva korišćenje farmakoloških prečica, i eksternog, koje

⁴ Ali, sve dok se poziva na veće blagostanje i veće uživanje koje biotehnoško poboljšanje može doneti ljudima, njegovo je opravdanje u isti mah i utilitarističko i hedonističko (up. Savulesku 2010: 53).

sem inženjerskog zahvata u genetiku obuhvata i povezivanje mozga sa superkompjuterima i otud delimično prepuštanje naših kognitivnih moći spoljašnjoj kontroli) predstavlja, ukupno uzev, opasnost po čovečanstvo. Naime, lako je zamisliti neku nemoralnu, malevolentnu i poremećenu osobu (ili grupu osoba) mizantropskih sklonosti koja, pojačavajući do krajnosti svoje kognitivne moći putem genetskog inženjeringa, stiče dovoljno znanja da razvije i upotrebi nuklearna ili biološka sredstva za masovno uništenje (up. Persson&Savulescu 2008: 165–166). Iluzija je smatrati da od kognitivnog poboljšanja ove vrste imamo više očekivane koristi nego očekivane štete, pošto jedan slučaj poput navedenog može promeniti sve. Ono što nam je potrebno, što je možda *najhitniji* zadatak i što mora *prethoditi* operaciji kognitivnog poboljšanja ljudi jeste njihovo moralno poboljšanje nekonvencionalnim sredstvima, makar kad je reč o moralno problematičnim osobama, a sve to kako bi se sprečila kobna zloupotreba očito prebrzog i otežano kontrolisanog naučnog napretka.

U čemu bi se, onda, sastojala operacija moralnog poboljšanja ljudi? Odgovor glasi: u biotehnoškom poboljšanju naše motivacije da postupamo moralno (Persson & Savulescu 2008: 167). Ovi autori smatraju da moralno poboljšanje tradicionalnim ili, kako oni još kažu, kulturnim sredstvima (tu se, pre svega, misli na uobičajene metode moralnog vaspitanja u skladu s opšteprihvaćenim običajnosnim i zdravorazumskim kodovima) uveliko zaostaje za kognitivnim poboljšanjem u brzini i efikasnosti; tu postoji drastična asimetrija „između naše primitivne moralne psihologije i naše aktuelne tehnološke moći“ (Persson & Savulescu 2010: 665). Kako bi se umanjila takva asimetrija, trebalo bi suspendovati bilo kakav oblik kognitivnog poboljšanja netradicionalnim sredstvima, odnosno usporiti naučni progres, sve dok se ne izvrši moralno popravljavanje čovečanstva veštačkim sredstvima. S druge strane, Persson i Savulescu veruju da naše moralne dispozicije imaju biološke i genetske osnove, te bi stoga bilo više nego poželjno, budući da je moguće, dozvoliti naučnicima da biotehnoškim sredstvima poboljšaju one moralne dispozicije (altruizam, simpatija, sažaljenje) koje su nekako uvek u deficitu (uprkos tradicionalnim/kulturnim pregnućima da se takvo stanje stvari popravi), a zbog čega, u krajnjem, možemo biti dovedeni u opasnost da se posve nespremni suočimo s nekom graničnom situacijom (up. Persson&Savulescu 2008: 168–169; 2010: 667). Da bi se to sprečilo, treba se usredsrediti na „biološke podupirače moralnog ponašanja“, iznaći bezbedna tehnološka sredstva za moralno poboljšanje ljudi, koja bi onda, kao bezbedna i efikasna, moralno poboljšanje učinila obaveznom, odnosno prinudnom (Persson & Savulescu 2008: 174). Tako bi, uopšte uzev, biotehnoško moralno poboljšanje predstavljalo najvažniji tip biotehnoškog poboljšanja (Persson & Savulescu 2010: 667).

Štošta bi se moglo prigovoriti ovoj koncepciji, što je u nekoliko navrata već i učinjeno (Fenton 2010; Harris 2011). Ovde se nećemo detaljno osvrutati na pojedinosti kritika koje su upućene Persson-Savuleskuovom projektu „moralnog transhumanizma“

(kako pretenciozno slovi jedan njihov zajednički članak), nego ćemo se zadržati samo na onim primedbama koje nam se čine najinteresantnijim ili koje su usko povezane sa prigovorima koje mi želimo da iznesemo.

Prva primedba, koju upućuje Elizabet Fenton (Elisabeth Fenton), tiče se Person-Savuleskuovog protivrečnog tretmana naučnog progressa. Naime, prema njima, ispada da je naučni progres ujedno i sredstvo našeg spasa (kad je reč o moralnom poboljšanju) i sredstvo naše propasti (kad je reč o kognitivnom poboljšanju) (Fenton 2010: 148). Iako se na mahove čini da su Person i Savulesku svesni te protivrečnosti, pokušaj njenog razrešavanja okončava uspostavljanjem hijerarhijskog redosleda operacija: pošto nam je aktuelni naučni progres neophodan za bilo kakav oblik poboljšanja netradicionalnim sredstvima, najpre treba da pribegnemo bioreparaciji naše moralne motivacije (što bi nam pomoglo da sprečimo zloupotrebu naučnih dostignuća), a tek potom bioreparaciji naših kognitivnih moći (što bi onda, između ostalog, doprinelo daljem napretku nauke). Nevolja je u tome što ovi autori već podrazumevaju visok stepen razvoja kognitivnih moći (rečju, nauke) kako bi uopšte bilo moguće izvesti bilo kakve intervencije na bioreparaciji „naše primitivne moralne psihologije“, pa bi otuda usporavanje naučnog napretka išlo pre svega nauštrb preferiranog moralnog poboljšanja.

108

Druga primedba, koju je uputio Džon Heris (John Harris), tiče se Person-Savuleskuovog prenaplašavanja opasnosti od zloćudnih ljudi sa uvećanim kognitivnim moćima, a potpunog prenebregavanja opasnosti od neukih ljudi koji imaju političku i vojnu moć u svojim rukama. Prema Herisu, katastrofu masovnih razmera podjednako može izazvati neka nekompetentna ili glupa osoba koja nije nužno i moralno pokvarena (Harris 2011: 108). U tom smislu, postoji malo izgleda da moralno poboljšanje, nezavisno od kognitivnog, spreči ili redukuje idiotizam te vrste (Harris 2011: 110–111). Štaviše, pre je projekat kognitivnog poboljšanja taj koji bi bio odgovoran za otklanjanje rizika ove vrste, pa bi samim tim i prethodio projektu moralnog poboljšanja (budući da se potonji makar delom sastoji iz prethodnog). U svakom slučaju, teško je zamisliti moralnu bioreparaciju koja bi se uspešno razvijala odvojeno od kognitivnog genetskog inženjeringa.

Nijedan od pomenutih kritičara, međutim, ne dovodi u pitanje plauzibilnost ideje moralnog poboljšanja ljudi netradicionalnim sredstvima. Dok Elizabet Fenton kao da zagovara tezu da je realnija opcija, s naučne tačke gledišta, *istovremenost* moralnog i kognitivnog poboljšanja ljudi, Džon Heris, kao što smo videli, pledira za obrnut redosled popravljavanja u odnosu na Person-Savuleskuov predlog: naime, da kognitivno treba da *prethodi* moralnom poboljšanju. Tome nasuprot, mi ćemo ovde tvrditi da je, sa stanovišta etike koja je zasnovana na slobodi ili autonomiji, ideja biomoralnog poboljšanja ljudi jedna samopobijajuća ideja.

Etika zasnovana na slobodi/autonomiji koju ovde imamo na umu jeste kantovska ideja (sloboda kao *ratio essendi* morala). Sasvim pojednostavljeno i grubo rečeno,

autonomija podrazumeva mogućnost izbora (što obuhvata i mogućnost biranja zla, pa samim tim i mogućnost pripisivanja odgovornosti za činjenje zla). Ova nam mogućnost pripada sasvim nezavisno od Person-Savuleskoovog truisma da naše moralne dispozicije imaju biološke i genetske osnove; naravno da ih imaju, kao i sve ostale naše dispozicije. Ali upravo je *differentia specifica* našeg moralnog delanja, makar prema kantovskoj teoriji, ta što se može odupreti biološkoj determinisanosti (koja je ionako, kao i sve ostalo što nazivamo „prirodnim“, indiferentna prema vrednosnim sudovima ili, uopšteno, prema „normativnosti“). U tom smislu, sa stanovišta etike autonomije ta bi se biološka determinisanost mogla shvatiti kao nekakav spoljni uzrok koji ograničava, ali ne određuje do kraja naše delanje. To znači da „biološki podupirači našeg moralnog ponašanja“ nemaju važnost koliku im Person i Savulesku pripisuju. S druge strane, obavezna ili prinudna biotehnoška reparacija naše „krnje“ moralne motivacije, dakle kao spoljna intervencija u vidu „konačnog rešenja“, ukinula bi autonomiju i uvela ono što je Kant nazvao „fatalnošću radnji“, odnosno nemogućnost da se postupa drugačije od programiranosti:

109

Čovek bi bio marioneta ili Vokansonov automat koji je izdeljao i navio najviši majstor svih umetničkih dela. Samosvest bi ga, doduše, činila automatom koji misli, ali bi u njemu svest o njegovoj spontanosti, ako se smatra za slobodu, bila puka obmana, budući da zaslužuje da samo komparativno bude tako nazvana, jer najbliži određujući uzroci njegovog kretanja i njihov dugi niz nagore do njihovih određujućih uzroka jesu, istina, unutrašnji, ali se poslednji i najviši uzrok ipak sasvim nalazi u tuđoj ruci (Kant 1990: 120–121).

Dakle, biotehnoški poboljšani ili popravljani čovek ne bi bio ništa drugo do mehanička naprava nalik na onu iz kakve lutkarske predstave. Takva kreatura bila bi i dalje svesno stvorenje, ali s iluzijom mogućnosti izbora, te stoga, sasvim suprotno zamisli predlagača moralnog poboljšanja netradicionalnim sredstvima, lišena morala; nešto svakako „postljudsko“, ali u obliku nečeg podljudskog. S moralne tačke gledišta, Savuleskuovu provizornu definiciju da „biti čovek“ znači biti (u biotehnoškom smislu) bolji (ili „popravljen“) treba zameniti starom dobrom definicijom da „biti čovek“ znači „raspolagati mogućnošću da se izabere dobro ili zlo“⁵, čak i nakon našeg eventualnog podvrgavanja bioreparaciji nekog drugog tipa.

Na koncu, ispostavlja se da su opasnosti od moralnog poboljšanja netradicionalnim sredstvima mnogo veće i dalekosežnije od opasnosti od kognitivnog poboljšanja istim sredstvima (a prema čemu smo ovde, u izvesnom smislu, izrazili delimične

5 U jednom segmentu svoje kritike, i Heris skreće pažnju na problematičnost Savuleskuove definicije, ali izbegava da iz toga izvede konkretnu i konsekventnu kritiku same ideje biomoralnog poboljšanja ljudi. U svojoj odbrani slobode, on se, uzgred napomenimo, ne poziva na Kanta, nego na Džona Milтона: „Bez slobode da se padne, dobro ne može biti izbor... Nema vrline u činjenju onoga što morate da činite“ (Harris 2011: 104).

simpatije, što nas oslobađa optužbe za takozvani „biokonzervativizam“). Da budemo sasvim konsekventni, moralno poboljšanje tog oblika ne samo što ne treba da prethodi kognitivnom, nego uopšte ne treba da postoji. Nasuprot Savuleskuovim sugestijama, moralno poboljšanje nekonvencionalnim sredstvima ne samo što *nije moralno obavezno*, ono je, sa stanovišta slobode i mogućnosti njenog ugrožavanja, *nedopustivo*.⁶

Primljeno: 15. jun 2012.

Prihvaćeno: 5. jul 2012.

Literatura

Bostrom, Nick & Sandberg, Anders (2009), „Cognitive Enhancement: Methods, Ethics, Regulatory Challenges“, *Science and Engineering Ethics* 15: 311–341.

Buchanan, Allen (2011), *Beyond Humanity? The Ethics of Biomedical Enhancement*, Oxford: Oxford University Press.

Fenton, Elizabeth (2010), „The Perils of Failing to Enhance: A Response to Persson and Savulescu“, *Journal of Medical Ethics* 36: 148–151.

Harris, John (2011), „Moral Enhancement and Freedom“, *Bioethics* 25 (2): 102–111.

Heilinger, Jan-Christoph (2010), *Anthropologie und Ethik des Enhancements*, Berlin/New York: Walter de Gruyter.

Kant, Imanuel (1990), *Kritika praktičkog uma*, Beograd: BIGZ.

Marej, Tomas (2010), „Poboljšanje“, *Treći program Radio Beograda* 148 (4): 82–108.

Persson, Ingmar & Savulescu, Julian (2008), „The Perils of Cognitive Enhancement and the Urgent Imperative to Enhance the Moral Character of Humanity“, *Journal of Applied Philosophy* 25 (3): 162–177.

Persson, Ingmar & Savulescu, Julian (2010), „Moral Transhumanism“, *Journal of Medicine and Philosophy* 35: 656–669.

Savulescu, Džulijan (2010), „Genetske intervencije i etika poboljšanja ljudskih bića“, *Treći program Radio Beograda* 148 (4): 35–55.

Aleksandar Dobrijević

The Perils of Moral Enhancement

Abstract

The idea of biotechnological enhancement of people for non-medical purposes is not unambiguous. A gap that may arise between the “cognitive” and so-called “moral” enhancement points precisely to this fact. This article shows that, contrary to the intentions of its supporters, the idea according to which moral enhancement has precedence over cognitive enhancement is essentially just a new form of undermining human freedom.

Key words cognitive enhancement, moral enhancement, bioreparation of moral motivation, freedom

6 Zahvaljujem se Jovanu Babiću na korisnim primedbama, komentarima i sugestijama koje mi je uputio prilikom čitanja prve verzije ovog teksta.